

УДК 005. 336. 4:331. 522. 4

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ КАПІТАЛ: ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ НА ОСНОВІ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ

DOI 10.30838/ P.ES.2224.290818.28.174

Фісуненко П. А., к.е.н.**Зюзя А. О.***ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»*

Досліджено теорію інтелектуального капіталу, узагальнено його поняття та визначено сутність згідно з основними науковими підходами. Окреслено проблеми розвитку ІК у постіндустріальному суспільстві. Представлено обґрунтування поняття «інтелектуальний капітал» в наукових джерелах, формування його структури на основі розвитку інтелектуальних ресурсів підприємств та їх складових: інтелектуальної власності, нематеріальних активів, ринкових активів, здібностей й навичок працівників. Досліджено понятійно-категоріальний апарат інтелектуального капіталу на основі наукових підходів та класифікації поняття ІК у науковій літературі. Обґрунтовано сутність інтелектуального капіталу як сукупності знань, інформації, досвіду, кваліфікації та мотивації персоналу, організаційних можливостей, каналів і технологій комунікації, яка в результаті своєї трансформації у об'єкти права інтелектуальної власності здатна створювати додаткові вигоди і забезпечувати конкурентні переваги організації.

Ключові слова: інтелектуальна власність, інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, людський капітал, структурний капітал, клієнтський капітал, інтелектуальний потенціал

UDC 005. 336. 4:331. 522. 4

INTELLECTUAL CAPITAL: FORMATION OF CONCEPTUAL APPARATUS ON THE BASIS OF SCIENTIFIC APPROACHES

DOI 10.30838/ P.ES.2224.290818.28.174

Fisunenکو P., PhD in Economics**Ziuzia A. O.***Prydniprov's'ka state academy of civil engineering and architecture*

The theory of intellectual capital is investigated, its concept is substantiated and its essence is determined according the main scientific approaches. The issues of development of IC in post industrial society are outlined. The basis of concept of “intellectual capital” in scientific sources is shown, formation of its structure on the basis of development of intellectual recourses of enterprises and its parts: intellectual property, intangible assets, market assets, and abilities of workers. The conceptual

apparatus of intellectual capital is investigated on basis of scientific approaches and classification of concept of IC in scientific literature. The essence of intellectual capital is substantiated according to system of knowledge, information, experience, qualification and motivation of staff, organizational abilities, and technologies of communication, which can create additional benefits and provide competitive advantages of organizations as a result of its transformation to objects of intellectual property.

Keywords: intellectual property, intellectual recourses, intellectual capital, people's capital, structural capital, clients' capital, intellectual potential.

Актуальність проблеми. Інтелектуальне виробництво сучасного інформаційного суспільства, ключовою формою якого є інтелектуальна власність, на сьогодні є вирішальним чинником економічного прогресу. На сучасному етапі розвитку суспільства інтелектуальне виробництво та інтелектуальний капітал набувають все більшого значення у зв'язку зі змінами самого характеру праці в реальному секторі економіки та сфері послуг, підвищенні частки інтелектуальних видів діяльності в усіх сферах. Увага дослідників до інтелектуального капіталу не випадкова. За даними Світового банку, лише 16% економічного зростання обумовлено розвитком фізичного капіталу, 20% - природним капіталом, решта 64% пов'язані з людським капіталом, реалізованим у вигляді інновацій. В епоху інформаційної економіки до 40% валового національного продукту розвинені країни отримують в результаті застосування ефективної системи нововведень [1].

Інтелектуальний капітал все частіше розглядається дослідниками як самостійна економічна категорія, а також згадується в нормативних документах, що регламентують окремі сфери діяльності. Інтелектуальний капітал являє собою такий особливий вид капіталу підприємства, який через складність виокремлення джерел формування набуває таких особливостей, що потребують більш чіткого визначення, структурування, узагальнення. Актуальність обраної теми обумовлюється й тим, що в сучасних умовах в Україні відбувається посилення конкуренції. Тому надзвичайно важливим для кожного підприємства є забезпечення конкурентних переваг, які можна отримати в першу чергу завдяки інтелектуальному капіталу, на якому базується інтелектуальний потенціал будь-якого підприємства. Саме тому питання формування інтелектуального капіталу будь-якого підприємства і держави в цілому на сьогодні є досить актуальним.

Аналіз останніх наукових досліджень. Визначенню інтелектуального капіталу, як економічної категорії та його сутності присвячені праці таких зарубіжних і вітчизняних економістів, як: Е. Брукінг, Дж. К. Гелбрейт, М. Малоун, С. Софіан, П. Страсман, Т. Стюарт, Л. Едвінсон, В. Іноземцев, Г. Ступнікер, А. Степанова, Г. Дугінець та ін. Проблему управління інтелектуальним капіталом розглядають також дослідники Р. Грант, Й. Руус, С. Пайк, Л. Фернстром. Але єдина точка зору щодо визначення інтелектуального капіталу серед науковців на сьогодні відсутня. Поняття «інтелектуальний капітал» потребує більшої структурованості, однозначної визначеності. Надзвичайно важливим для формування понятійно-категоріального апарату інтелектуального капіталу, його структури та сутності є дослідження інтелектуальних ресурсів підприємства, складовими яких є інтелектуальна власність, нематеріальні активи, ринкові активи, здібності й навички працівників. Чітке визначення сутності інтелектуального капіталу у наукових розвідках є на сьогодні надзвичайно важливим ще й для більш глибокого розуміння та аналізу інтелектуального потенціалу, бо інтелектуальні ресурси підприємства перетворюються у капітал саме під час реалізації інтелектуального потенціалу.

Мета роботи полягала у дослідженні теорії інтелектуального капіталу, узагальненні його поняття та сутності згідно з основними науковими підходами до визначення ІК та окресленні проблеми розвитку ІК у постіндустріальному суспільстві.

Викладення основного матеріалу дослідження. Перехід до постіндустріального суспільства і формування світової економіки заснованої на знаннях зробив актуальним дослідження проблеми розвитку інтелектуального капіталу. На сучасному етапі розвитку економіки ефективність функціонування компаній безпосередньо залежить від характеру процесів формування та ефективності використання інтелектуального капіталу. Інтелектуальний капітал є одним з найбільш значних чинників, що формують розвиток, конкурентоспроможність та вартість компаній. Тільки у випадку активного використання інтелектуального капіталу, його постійного удосконалення, компанія може успішно протистояти конкурентам на ринку та збільшувати свою вартість.

Поява нового терміну «інтелектуальний капітал» в економічній науці пов'язана з формуванням і реалізацією постіндустріальної

парадигми розвитку реальної економіки, в рамках якої головними чинниками виробництва, конкуренції та отримання прибутку стають не тільки природні, матеріальні та фінансові ресурси, а, більшою мірою, інтелектуальні та інформаційні. Фундаментальним чинником розвитку сучасного суспільства стала інформація. Інформація створюється завдяки інтелектуальним здібностям людини, дозволяє людині аналізувати її та на основі цього приймати рішення. Інтелектуальні здібності людини сприяють й формуванню та ефективному застосуванню традиційних видів капіталу – матеріального і фінансового.

Поняття «інтелектуальний капітал» вперше використав Дж. Гелбрейт в 1969 р, щоб привернути увагу до інтелектуальних ресурсів, їх здатності створювати нові види засобів виробництва, їх поєднання для отримання доходів у сфері виробництва товарів і послуг. Дж. Гелбрейт вважав, що інтелектуальний капітал – це щось більше, ніж «чистий інтелект» людини, тобто по суті – це інтелектуальна діяльність співробітників фірми, включена у виробничий процес і пов'язана з генерацією ідей і прибутку.

Але теорія інтелектуального капіталу почала формуватися значно раніше. Дослідники виділяють чотири етапи у розвитку теорії інтелектуального капіталу. На першому етапі (XVII-XIX ст.) – етапі класичної політичної економії та марксизму – відбулося виокремлення загальної економічної категорії «капітал». На етапі маржиналізму (70-90 р.р. XIX ст.) та суб'єктивізму (кінець XIX ст. – початок XX ст.) мислення і знання стали розглядатися як основні чинники отримання доходу. Та найважливішим став третій етап (50 р.р. XX ст.), коли почалося формування теорії людського капіталу. Саме на цьому етапі економісти зробили перші спроби визначити вартість нематеріальних активів і людського капіталу.

Концепція людського капіталу стала підґрунтям для формування концепції інтелектуального капіталу. Здатність «робочої сили» мислити і виробляти силою свого інтелекту специфічні продукти – інтелектуальні, а також, збільшуючи багаж власних знань і навичок, ефективно управляти новітніми засобами виробництва, стала основою теорії людського капіталу. З того часу людський капітал розглядається, як здатність працівника використовувати знання і навички, компетентність і рівень кваліфікації. На сьогодні, на думку дослідників людського капіталу, «Перехід від уявлень про людину як «ресурс» до уявлень про

неї як про «людський капітал», який розпочався в епоху постіндустріального суспільства, практично завершено». Людина сучасного інформаційного суспільства «з її професіоналізмом стає системостворчою основою продуктивних сил, «збираючи в цілі» і утримуючи системи, що містять техніку, технологічні знання і способи їх практичного застосування, високотехнологічні процеси, організаційні удосконалення, знання ділової кон'юнктури, ринкових можливостей» [2, 168].

Людський капітал та його якісні характеристики, набуває свого подальшого розвитку в інформаційному суспільстві, «відіграє особливу роль не тільки для формування інтелектуального капіталу, але тісно пов'язаний з формуванням «інтелекту нації» будь-якої держави» [3, с.170]. Зв'язок людського капіталу країни з поняттям «інтелект нації» незаперечний, якщо розглядати це поняття, як сукупність «здібностей творчих обдарованих людей, їх освітньо-кваліфікаційний рівень, на основі яких формується здатність народу засвоювати нові знання та інформацію і використовувати їх для розвитку науки, культури, мистецтва, створення і впровадження нової техніки, застосування прогресивних форм організації виробництва і праці, вироблення найоптимальніших рішень в усіх сферах суспільного життя» [4, с. 671]. Найважливішими структурними елементами інтелекту нації, обов'язковими для будь-якої країни, як бачимо, є рівень освіти, правової культури та базових знань у сфері інтелектуальної власності. В свою чергу, концентрованим вираженням інтелекту нації є наявність патентів, ліцензій, інших об'єктів інтелектуальної власності у держави, підприємств та організацій, а також формування та розвиток на цій основі інтелектуального капіталу.

Формування теорії інтелектуального капіталу, яке розпочалося ще в 70 рр. ХХ ст., набуло подальшого розвитку у працях зарубіжних економістів ХХІ ст. Е. Брукінга, Л. Едвінссона, М. Мелоуна, К. Е. Свейбі, Дж. Стоунхауса, П. Страссмана, Т. Стюарта та інш. Поступово категорія «інтелектуальний капітал» викликає все більшу наукову зацікавленість у вітчизняних науковців. На сьогодні в науковій літературі виділяють такі основні підходи до визначення інтелектуального капіталу, як: економіко-теоретичний, балансовий та ресурсний [5, 6].

Представники економіко-теоретичного підходу (Дж. К. Гелбрейт, В. Іноземцев та ін.) під інтелектуальним капіталом розуміють сукупність

знань у вигляді теорій і умінь, навичок і компетенцій співробітників. Основним недоліком такого підходу науковці називають відсутність математичної логіки, бо всі положення теорії пояснюються на прикладах та у вигляді визначень [7].

Представники балансового підходу визначають інтелектуальний капітал як перевищення ринкової вартості компанії над балансовою. До балансового підходу відносять визначення «інтелектуального капіталу» П. Страссмана, Д. Тобіна, Л. Едвінсона. Зокрема, Д. Тобін запропонував показник інтелектуального капіталу (так званий коефіцієнт Тобіна), який розраховується як відношення ринкової вартості до вартості його заміни. Балансовий підхід має неоднозначні оцінки серед науковців. Основною перевагою даного підходу вважають можливість швидкого розрахунку вартості нематеріальних активів. В той же час, науковці звертають увагу, що при застосуванні балансового підходу на ринкову капіталізацію можуть впливати спекулятивні фактори. На думку деяких дослідників «вартісна оцінка інтелектуального капіталу ускладнюється тим, що за економічною сутністю він не належить до традиційних активів підприємства. Питання його ідентифікації та обліку є практично новим для вітчизняної економічної науки, оскільки більшість з інтелектуальних ресурсів не входять до складу облікових активів організації і, отже, не є об'єктами бухгалтерського та управлінського обліку»[8, 142].

Представники ресурсного підходу – Е. Брукінг, К. Бредлі, С. Софіан, Т. Стюарт, Й. Руус, С. Пайк, Л. Фернстром інтелектуальний капітал розглядають як унікальний ресурс компанії, розвиток і використання якого призводить до збільшення конкурентних переваг. Прихильники даного підходу наголошують, що в умовах навколишнього середовища, яке постійно змінюється, саме внутрішні ресурси і можливості компанії, а не зовнішні ресурси і можливості ринку, слід розглядати як основу формування конкурентної переваги. Чим сильніші зміни у зовнішньому середовищі, тим вище ймовірність значущості внутрішніх ресурсів, як фундаменту підвищення конкурентоспроможності. Так, Й. Руус, С. Пайк, Л. Фернстром визначають інтелектуальний капітал, як всі негрошові та нематеріальні ресурси, повністю або частково контрольовані організацією, що беруть участь у створенні цінності [9]. А К. Бредлі під інтелектуальним капіталом розуміє перетворення знань і нематеріальних активів в корисні ресурси, які дають конкурентні переваги індивідуумам, підприємствам, націям. У даному визначенні, на

відміну від визначень інших дослідників, інтелектуальний капітал розглядається виключно як процес.

Е. Брукінг зазначає, що інтелектуальний капітал є поняттям для визначення нематеріальних активів, які посилюють конкурентні переваги, без яких компанія не може існувати. При цьому Е. Брукінг вважає людські активи, інтелектуальну власність, інфраструктурні та ринкові активи складовими частинами інтелектуального капіталу. Під людськими активами дослідник має на увазі сукупність колективних знань співробітників підприємства, їх творчих здібностей, уміння вирішувати проблеми, лідерських якостей, підприємницьких і управлінських навичок працівників [10].

Таким чином, як бачимо, в рамках ресурсного підходу науковці встановлюють причинно-наслідкові зв'язки між управлінням інтелектуальним капіталом і отриманням виняткових переваг на ринку.

Подальше дослідження змісту і структури ІК пов'язують з іменами П. Саллівана, А. Прусака, Д. Тиса, П. Друкера, Т. Форт'юна, Л. Едвінссона та ін. Наприклад, С. Форт'юн під інтелектуальним капіталом розуміє суму всіх знань співробітників, що дають переваги певній компанії на ринку. Л. Едвінссон і П. Салліван вважають, що ІК – це знання, які можуть бути перетворені у вартість, тобто мають певну цінність [5]. А. Прусак визначає інтелектуальний капітал фірми в якості формалізованого матеріалу, втіленого в нематеріальні активи компанії.

У наукових розвідках Ю. Р. Миколаєвої, М. С. Санталової, Е. А. Буніної інтелектуальний капітал визначається як сукупність знань, навичок, умінь людини, її мобільності (здатності до сприйняття нової інформації, навчання, перепідготовки, адаптації до нових умов) і здатності до творчості (як унікальної діяльності людини), що забезпечують можливість створення продукту в процесі руху інтелектуального капіталу, як частини людського капіталу і нематеріального потенціалу суспільства, в тому числі у вигляді нематеріальних активів [11].

На думку В. Л. Іноземцева, інтелектуальний капітал є інформація і знання, фактори, специфічні за своєю природою і формами участі у виробничому процесі, які в рамках фірм приймають вигляд інтелектуального капіталу. Дослідник вважає, що інтелектуальний капітал складається з людського капіталу, втіленого в персоналі фірми у вигляді знань, досвіду, навичок, а також здібностей до нововведень та

структурного капіталу, який включає ліцензії, патенти, торгові марки, бази даних, організаційну структуру [7].

А. Е. Степанова, до інтелектуального капіталу відносить знання, навички та нематеріальні активи, що включають патенти, бази даних, програмне забезпечення, товарні знаки, які продуктивно використовуються в цілях розвитку інноваційної економіки [12, 7].

Більшість вчених, як бачимо, визначають та визнають ІК найважливішою категорією сучасної економіки. Теорія «інтелектуального капіталу» постійно оновлюється, однак його сутність все ще недостатньо вивчена. Навіть після аналізу поглядів багатьох дослідників дати чітке і універсальне визначення ІК вкрай складно саме тому, що зміст даного поняття змінюється в міру розвитку науки, суспільства, ринкових відносин, законодавства.

Незважаючи на відсутність єдиної думки про визначення елементів інтелектуального капіталу, більшість дослідників вважають інтелектуальний капітал системою взаємопов'язаних компонентів (К. Е. Свейбі, Л. Едвінссон, Е. Брукінг). Іншою точкою зору щодо визначення сутності інтелектуального капіталу є структура, запропонована Е. Брукінгом і А. Мотта. До інтелектуального капіталу компанії вони відносять активи інтелектуальної власності, ринкові активи, а також інфраструктуру та гуманітарні активи. Л. Едвінссоном і М. Мелоуном представлена більш узагальнена структура інтелектуального капіталу, в якій вони розмежовують дві основні частини: людський капітал (англ. Human capital) і структурний капітал (англ. Structural capital), визначаючи їх зміст [5].

Автори даної статті пристають до, найбільш систематизованого та обґрунтованого з економічної точки зору, представлення змісту і структури інтелектуального капіталу в роботі Й. Руус, С. Пайка і Л. Фернстрома: «Інтелектуальний капітал – це всі негрошові та нематеріальні ресурси, повністю або частково контрольовані організацією та беруть участь у створенні цінностей [9]. При чому структура ІК представляється цими вченими у вигляді трьох категорій капіталу: людський капітал, організаційний капітал та клієнтський капітал, кожен з яких бере участь у створенні ланцюжка цінностей фірми або організації. Систематизувавши такі уявлення про інтелектуальний капітал та його складові, ми пропонуємо розглянути їх у вигляді

структури, що створено авторами на основі концепції Й. Руус, С. Пайка і Л. Фернстрома (рис. 1).

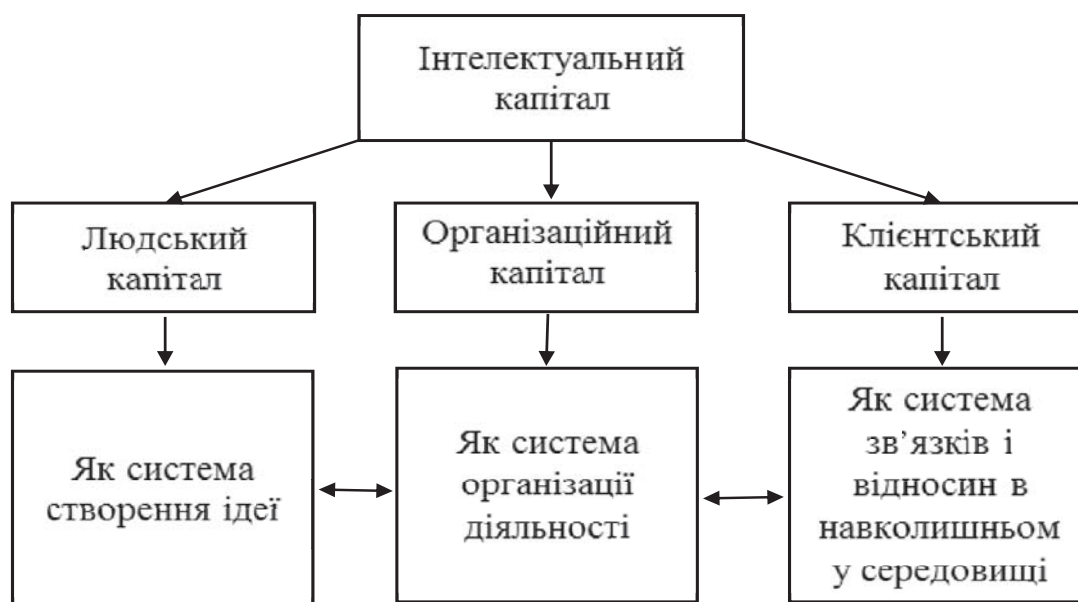

Рис. 1. Структура інтелектуального капіталу

Джерело: розроблено автором

Представлена структура має системний характер з урахуванням принципу триєдності: система створення ідеї (людський капітал), система організації діяльності (організаційний капітал), система зв'язків і відносин в навколишньому середовищі (клієнтський капітал) як єдине ціле. Всі компоненти (підсистеми) ІК логічно пов'язані між собою.

При проведенні аналізу наукової літератури щодо існуючих основних підходів - економіко-теоретичного, ресурсного та балансового, звертає на себе увагу, що дослідники, як зарубіжні так і вітчизняні, віддають перевагу саме ресурсному підходу до визначення ІК. Крім цього, наукова література, називає різні складові у структурі інтелектуального капіталу такі як: людський, організаційний, структурний, відносний (отношенческий), клієнтський, споживчий (інтерфейсний), потенційний, тощо. Але, на думку авторів статті, основними складовими ІК на сьогодні є людський, організаційний капітал та клієнтський капітал.

Висновки. Таким чином, поняття «інтелектуальний капітал» хоча і відповідає критерію віднесення його до поняття «капітал», однак виділяється своєю сутністю – актуалізованими і капіталізованими знаннями. Інтелектуальний капітал у сучасному інформаційному

суспільстві стає реальним активом підприємства або організації в процесі творчої діяльності людини. Під інтелектуальним капіталом більшість можна розуміти сукупність знань, інформації, досвіду, кваліфікації та мотивації персоналу, організаційних можливостей, каналів і технологій комунікації, яка в результаті своєї трансформації у об'єкти права інтелектуальної власності здатна створювати додаткові вигоди і забезпечує конкурентні переваги організації. Аналіз наведених вище визначень ІК та понятійно-категоріального апарату доводить, що сутність інтелектуального капіталу пов'язана з різними аспектами: фінансовою діяльністю підприємства, відносинами зі співробітниками та клієнтами, правовою охороною результатів інтелектуальної діяльності, тощо та відображає усі розглянуті наукові підходи – економіко-теоретичний, ресурсний та балансовий.

В інформаційній економіці інтелектуальний капітал стає ключовим у підвищенні продуктивності праці і зростанні вартості компаній. Практично всі ресурси ІК можуть трансформуватися в грошові та матеріальні ресурси. Цей процес особливо характерний в умовах інноваційного розвитку економічних об'єктів. Тому, в даний час, в умовах обмеженості природних і грошових ресурсів для кожної організації чи підприємства важливим стає вирішення проблеми ефективного використання потенційних можливостей інтелектуального капіталу. Саме тому, інтелектуальний капітал є основою економічного розвитку, виступає ключовим ресурсом для конкурентоспроможності та розвитку економічних систем. Здатність національної економіки створювати та ефективно використовувати інтелектуальний капітал все більшою мірою визначає економічну силу нації, її добробут.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Beyond economic growth: An Introduction to Sustainable Development / World Bank, 2004. – 280 p.
2. Дугінець Г. В., Фісуненко П. А. Людський капітал Дніпропетровського регіону: сучасний стан та перспективи розвитку// Економічний аналіз.-2011, – випуск 9.- Ч. 2. – с.168-170.
3. Бабенко В. А. Комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності як основа розвитку інтелектуального бізнесу / Бабенко В. А. // Перша Всеукраїнська науково-практична конференція «Всеукраїнський семінар з проблем економіки

- інтелектуальної власності» (м. Київ, 18.05.2018, НДІ інтелектуальної власності НАПрН України) – 2018, - С.169-173, -176 с.
4. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.1/Редкол.:С. В. Мочерний (відп. Ред.) та ін.. – К.:Видавничий центр «Академія», 2000 – 864 с.
 5. Эдвинсон Л., Мэлоун М. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании // Новая постиндустриальная волна на Западе: Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.:Academia- 1999. – С.429-447.
 6. Стюарт Т. Интеллектуальный капитал. Новый источник богатства организаций // Новая постиндустриальная волна: Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: : Academia-. -1999. –С.372-400.
 7. Иноземцев В. Л. За пределами экономического общества. М .: Academia-Наука, 1998. С. 640.
 8. Ступнікер Г. Л., Фісуненко П. А Дослідження впливу витрат на формування інтелектуального та фізичного капіталу підприємства // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. - Випуск 2 (13) 2018, С.141-145.
 9. Интеллектуальный капитал: практика управления / Руус Й., Пайк С., Фернстрём Л. // СПбГУ. – 2-е изд. – СПб.: Изд-во «Высшая школа менеджмента»; Издат. Дом. С.-Петербург. Ун-та, 2008. – 436 с.
 10. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал / Пер. с англ. под. ред. Н. И. Ковалик – СПб.:Питер, 2001, 288 с.
 11. Миколаєва Ю. Р., Санталова М. С., Буніна Е. А. Управління інтелектуальним капіталом підприємства. Воронеж: Витоки, 2011, -183с.
 12. Степанова А. Е. Интеллектуальный капитал как фактор развития инновационной экономики: автореф. дис. канд. экон. наук: 08.00.05: экономика и управление народным хозяйством / А.Е. Степанова; Ставроп. гос. университет. – 2010. – 32 с.